

## ПРИНОС КЪМ ПРОУЧВАНЕТО НА НАЦИОНАЛНОТО НИ ВЪЗРАЖДАНЕ

В епохата на Българското възрождение се извършват дълбоки и разностранни процеси, които изпълват с ново съдържание обществено-икономическия и духовния живот. На основата на създадените се обективно исторически предпоставки формира се българската нация, с всички ония компоненти, които съпътствуват нейното утвърждаване. В дълголетни усилия за народностно обособяване, за извоюване на политическа и културна самостоятелност, тя се изявява с неподозирана жизнена енергия. Националната обществена, научна, естетическа мисъл бързо се възмога.

Историческите обстоятелства, наложени самопознанието и възрождането на българската народност да се осъществява в епична борба на няколко фронта — да се отхвърли както османското феодално политическо потисничество, така и духовната зависимост от страна на гръцката църква и буржоазия. От друга страна, трябвало е да се разобличава и антинародната същност на чорбаджийското съсловие, с неговите регресионни схващания относно народностен дълг и човешко достойнство. Характерът именно на тая борба определя и основния патос на различните прояви в областта на духовния живот, темповете и насоките на неговото развитие. Тя осмисля, изпълва със съдържание книжовните явления и просветно-образователни домогвания, става критерий и оправдание на всяка интелектуално-творческа дейност. Вътрешните и външни обществено-исторически и народностно-психологически фактори и предпоставки, които определят и насочват възрожденските процеси, се оказват решаващи и за характера на зараждащата се национална научна и културна мисъл, за формите на нейните прояви, за насоката и цялостното й звучене.

В основата на формиращата се национална идеология все по-заво заляга съзнанието за значението на родния език, на фолклора и културното минало, на книжовната изобилност за народностно самопознание и освобождаване от чуждата зависимост. Оттук и дъл-

голетните усилия да бъдат намерени форми и пътища за тяхното интензивно развитие, за да могат да бъдат използвани и по-ефективно потенциалните им възможности за изменение съдбата на поробените от векове българи.

Да се проследи зараждането и развитието на националната научна и общокултурна книжнина в различните области на знанието, да се разкрият етапите, през които е преминала творческата мисъл, има не само историографско значение. Изследвания от подобен характер ще ни дадат възможност да вникнем в същността на културно-историческите процеси, да доловим закономерностите в интелектуалния живот, да почувствуваме усилията на една възрождаща се нация, дръзнала да се възправи срещу рутината в обществени и икономически отношения, в мисловност и духовни потребности. Очевидно всичко това представлява задача във висша степен жизнено актуална, научно и обществено оправдана. Един аспект от тая многостранна и далеч още нерешена задача несъмнено представлява да се видят усилията на онези, които, при подобна неблагоприятна атмосфера, са търсели форми и средства, съдействащи за извяването на разкрепостените духовни народни сили. Творческата мисъл на отделната личност не би могла да окаже своето благотворно въздействие, не би раздвижила умовете и на другите, ако няма трибуна за нейната изява, ако не се намерят пътища тя да стигне до широк кръг хора. Така, търде рано се ражда идеята за обществена подкрепа, за организирани начинания, за да се даде наистина тласък на националната просвета, образование, книжнина. Многолетните усилия на българските възрожденци в тая насока изпълват с цялата си значимост, ако се пренесем в онова време на политическо безправие и духовен мрак, когато полъха на новите идеи едва се е чувствувал. Националната ни литература е правела първите си стъпки. Малобройната ни интелигенция, пръсната по чужди земи, е трябвало да прео-

долява безброй пречки, за да осъществи родолюбивите си пориви. Сблъсъкът ѝ с чуждата култура я кара да чувства още по-болезнено културната изостаналост на своя народ, осъден на забвение. А това е усиливало терзанията ѝ, карало я да търсят различни форми за народностно служене. Поривите и усилията на тия малцина люде да привлечат вниманието върху необходимостта от народна просвета и култура, да създадат огнища, които да разпалват искрите на националната интелектуална мисъл, та да могат и българите да се включат отново сред другите напреднали народи, което от своя страна ще съдействува за извоюване на политическа и духовна самостоятелност, заслужават всичкото внимание на съвременната ни наука. Затова и напълно навременен се явява трудът на акад. М. Арнаудов — „Българското книжовно дружество в Браила“, в който труд по същество се разглежда именно тая страна на духовно-възродителните процеси.

Несъмнено, основаването на Българското дружество в Браила през 1869 г. идва като резултат на ония процеси и тенденции, които характеризираха духовния живот през Възраждането. То сякаш увенчава дълголетните усилия на най-будните и образовани възрожденци да намерят подходящи организационни форми, които да съдействуват за подема и развитието на националната наука, литература, култура: книжовни общини, общества за словесност, просветни центрове, създавани вън и вътре в страната. В тях е трябвало да бъдат обединени знанията и опита на умножаващата се българска интелигенция за нарязващите обществени и духовни проблеми на българската народност. И наистина, макар Браилското книжовно дружество да не е могло да изпълни широко начертаната програма, поради причини от най-разнороден характер, обстойно разгледани от автора на труда, неговото учредяване представлява важен момент в историята на българската наука и култура. В някои области на хуманитарното знание то утвърждава традиции, които по-късно биват подети и развити, ставаха изходно начало за по-нататъшни дирения. А самото обстоятелство, че именно Браилското книжовно дружество прерасна по-късно в Българска академия на науките — превърнала се в условията на социалистическото строителство в истински национален научноизследователски център по всички области на знанието, вече определя и историческото значение на това начинание, осъществено с такива усилия и жертви, с толкова надежди и разочарования.

Съзнавайки колко дълги и мъчителни са били процесите докато идеята за подобни книжовни общества, подхващана не един път, но реализирана по-цялостно едва в навечерието на Освобождението, акад. Арнаудов разширява кръга на своето изследване.

Той не се ограничава с разкриването само на непосредствените обстоятелства, разговори и спорове, при които се ражда това книжовно дружество. Засегнатите проблеми и включени материали ни насочват към явления, прояви и тенденции, характерни за цялата епоха, за различните етапи на националното ни възраждане. Вещ познавач и ревностен изследвач на оная епоха, авторът обгръща цялостния духовен живот, проследява появата на всеки почин, характеризира всяка идея, всеки опит, насочени към повдигане на народностното съзнание, към разширяване и осмисляне на разнообразните културно-образователни стремежи. Така изложението се е превърнало в увлекателно написана история изобито за развитието на духовния живот от началото на XIX век до Освобождението. Широката му ерудираност е позволила също така да хвърли поглед и по-далеч, за да ни запознае с подобни почини и явления в други страни, чиито завоевания в тая насока са могли да послужат като пример на българските възрожденци. Изобито, у изследвача наблюдаваме неотклонно старание да ни запознае с всичко онова, което в една или друга степен е подхранвало поривите към един по-висок интелектуален живот у пробуждащата се българска народност.

Трудът „Българското книжовно дружество в Браила, 1869—1876“ се отличава и с широката си документалност, с изобилието на свидетелства от най-разнообразно естество. Своите характеристики, преценки и изводи авторът гради въз основа на детайлно проучване на периодичния печат, на архивни и всякакви други материали, на съчинения от различни жанрове. В обсега на изследователския си поглед той включва не само разнообразните книжовни явления, но и идейно-политическите, нравствено-философските проблеми на времето, домогванията на различните обществени прослойки, борбите и стълкновенията, съпътствували движението за извоюване на политическа и духовна самостоятелност.

Разбирайки взаимообусловеността на интелектуално-творческите процеси, акад. Арнаудов търси генезиса на явленията и в по-далечни времена, на широка основа, като никога не пропуска да отчита и онова, което идва от други страни и стимулира зародишото се на национална почва. Едно сравнение например на условията, при които се зараждат ученолюбиви дружества в Гърция, с атмосферата, при която е трябвало да работят първите възрожденски дейци, ни дава възможност да видим още по-релефно трудностите и изпитанията, които е трябвало да преодоляват българите в духовните си ламтежи.

Съзряването на народностното съзнание и разширяване на уменията и им кръгозор довежда до обогатяване и на формите за културно-просветна дейност. Все по-остро започва да се чувства необходимостта от

светско образование, от нови жанрове книжнина, от общества, които да съдействуват с материални средства и с товрески сили на духовния прогрес. Направеното от първите възрожденци — Паисий, Софроний, Берон, Априлов, работили с рядка преданост за народностно свестяване, раздвижва много умове, поражда родолюбиви чувства, осмисля нравствените терзания. Сродяването с рационалистичните идеи на времето, с книжната на други народи, утвърждава съзнанието за необходимостта от материална и морална подкрепа, от съвместни действия за издаване на книги или отваряне на училища. Зачестилите книжовни прояви се съпътствуват с трогателни позиви към „родолюбиви българи“ да подпомогнат, „всякога спроти силата си“ процъфтяването на българската просвета, образование, литература и т. н. Ако Софроний Врачански още през 1806 г. призовава сънародниците си за подкрепата да може „Неделника“ да се печата и стигне до широк кръг читатели, то по-късно призивите от подобен характер стават все по-настойчиви. Съзнанието за необходимостта от обществена поддръжка за реализиране на родолюбиви почини става неотменно начало на всеки, обладан от по-високи духовни стремежи. А вече през 1840 г. Неофит Бозвели се блазни от идеята да основе „Българско общество“ в Цариград, което да съдействува на разгарящото се църковно-демократическо движение. Докато Константин Фотиков иска да бъде основано едно „средоточно училище“ и книгоиздателско дружество, то Априлов подхваща идеята за един български университет, а Гавраил Кръстевич мечтае за българска академия, какъвто проект по-късно имат Константин Петкович и Нешо Стоянович — бъдещият Натанаил Охридски. Не един възрожденец се вдъхновява от примера на „Чешка матица“ в Прага и от „Сръбска матица“ в Пеща — играли такава роля за възраждането на чехи и сърби. Голем са усилията и на Раковски да основе подобни български книжовни центрове извън страната. Характеризирайки по-ярките прояви и почини в тая насока, авторът не пренебрегва усилията и на онези по-неизвестни люде, родолюбиви търговци и ревностни учители, които са подклаждали искрите на българската просвета. Така пред нас се открояват жалоните на ония процеси и тенденции, които съпътствуват и характеризират цялостното им възраждане. При това авторът не се ограничава само да изтъква конкретните почини, действия и разбирания на възрожденците, възмечтали да видят или уредят национални периодични издания или книжовни средища, но изнася и моменти от биографията им, разкрива черти от самобитните им личности, от цялостната им дейност. Така наблюденията и разсъжденията за общия подем на духовния живот се преплитат с оценки за обществено-икономическите потребности, с умело скицирани порт-

рети, с характеристика за епохата и цялостното състояние на българската народност.

Запознат в подробности с интелектуалния живот у нас и в чужбина по онова време, изследвал монографично жизнения път и книжовна дейност на редица възрожденски дейци, авторът свободно борава с историческите извори, долавя връзката между разпръснатите разнобразни факти, почерпени от тогавашни съчинения или по-сетнешни изследвания. Читателят има възможност да види как идеята за организиране на специални общества или центрове със задача да съдействуват за подема на българското образование, наука, култура и т. н. се поставя в различни аспекти от отделните дейци, какво съдържание са влагали в тия почини, в каква форма са искали да осъществят родолюбивите си пориви. Колко усилия са били необходими, за да бъдат занитересувани повече хора, да се направят популярни родолюбивите инициативи, чиято наложителност се обосновавала и чрез опита на съседни страни.

Много страници са отделени за характеристика на „Добродетелната дружина“ в Букурещ, на „Одеското българско настоятелство“, за очертаване ролята на Цариград като икономически и общокултурен център на българите, където през 1856 г. е основана „Община за българска книжнина“, без обаче да може да изпълни вложените й задачи. Обстойна характеристика са получили и отделните периодични издания, книжовните интереси на техните редактори, дейността на почти всички по-значителни просветни и книжовни дейци. Авторът не е пропуснал да ни запознае и с онези тревожни гласове, издигнати все по-често за плачевното състояние на българската книжнина, за осъдителната немарливост към духовните потребности на народа, за неотложната необходимост да бъдат издавани вестници, списания, книги, в които да се разглеждат проблемите, свързани с историята, езика, бита, с миналото, настоящето и бъдещето на българите. Един неизменен зов се разнася от писанията на най-просветените умове за борба с невежеството, за национален напредък, като се използва силата на науката. Затова пък и радостта от появата на една българска книга е толкова по-голяма, щом тя улучва наболели, жизнено актуални въпроси. С какъв възторг и надежда се посрещат например вестниците на Раковски, неговите „Предвестници Горскаго пътника“ и „Горски пътник“, „Показалец“ и т. н. Такива и други подобни въпроси намират по-пълна или по-бегла интерпретация в труда на акад. Арнаудов. Налице е и стремеж културно-просветните явления да бъдат характеризирани на фона на обществено-политическата атмосфера. Този начин на трактовка би могъл да се използва по-нашироко, за да се открият движещите сили на възродителните процеси, да изпъкне по-релефно идейното и социално

разслоение, което става особено интензивно след Кримската война и дава отражение върху духовния живот. Така и съвременният читател би разбрал по-всестранно причините за различните тенденции, които се появяват сред тогавашната интелигенция, защо тя търпи нееднакво влияние от вън, би могъл да проследи как се възприемат и пречупват у нас идеите на руските славянофили или на революционните демократи, на някои европейски философски течения и т. н.

Очертал обективните и субективни предпоставки, породили толкова много почини за подем на книжовната и просветна мисъл, много останали за жалост неосъществени, акад. Ариаднов чертае в подробности условията, проследява перипетията, докато съзре идеята за учредяване на българско книжовно дружество в Румъния в края на 60-те години. Каква огромна и разнообразна пионерска работа е трябвало да извършат неговите инициатори и организатори! Изложението ни запознава твърде детайлно с живота и дейността на избраните трима действителни членове на дружеството: Марин Дринов, Васил Друмев, Васил Стоянов, с преписката, която те водят помежду си и с други възрожденци все с оглед на предприетото дело. Много усилия са били положени, за да се убеди различните кръгове на младата ни интелигенция, на българските търговци в Букурещ, Одеса, на хората от другите емигрантски центрове в целесъобразността на такова едно начинание. От друга страна, необходимо е било да се изучат задачите и структурата на подобни организации в някои славянски страни, без да се пренебрегват и специфичните цели, които дружеството е трябвало да има при своеобразните български условия.

Най-сетне се идва до обсъждането на Кондиката и на проекто-устава на бъдещето книжовно дружество. Началните трудности сега са последвани от все по-растящи разногласия, преминали скоро и в остри, непримирими противоречия. Борбата между „стари“ и „млади“, между букурещките нотабили, одеските търговци и демократическата, революционната емиграция се изостря при обсъждане на въпросите, свързани с организацията и задачите на дружеството, с неговото финансиране и мястото на седалището му. Неприязненото отношение на хората около „Добродетелната дружина“ и особено на Хр. Георгиев към революционната емиграция, към Каравелов и Ботев, полемиката, завързана между вестниците „Отечество“ и „Дунавска зора“ все във връзка с въпросите около дейността на дружеството — всичко е интерпретирано на богат изворен материал и в различни насоки. Авторът е искал да документа колектото се може по-всестранно поведението на едините и другите. Разбира се, не всичко, което е обуславяло характера на постъпките им, е могло да намери съответно отражение в документите.

Тайните, користни планове на чорбаджии и търговци са били често прикрити зад родолюбиви фрази и жестове. Затова на места са били необходими по-широки обобщения за характера и целите на различните обществени прослойки. Общо взето обаче причините за трудностите и пречките, срещани при осъществяване на родолюбивото начинание са разкрити в правдива светлина.

Веднъж учредено, макар и с много съблъсъци и явно проявени себични домогвания, дружеството се изправя пред нови трудности при осъществяване на програмата си, очертана в следните насоки: 1. Обработване и усъвършенстване на българския език, на българската история и на народната наша словесност въобще, 2. Разпространение на всеобщото просвещение и на напредък между народа, 3. Изучаването на народния бит на българите и въобще на всичките съседни народи, 4. Събиране на различни сведения за изучаването на всичкото българско отечество, 5. Сведения за явния и дружествения живот и дела на просветените народи, 6. Освен това дружеството ще държи беседи... върху различните отрасли на науката, изкуствата и художествата. От една страна, букурещките и одески търговци не оказват никаква подкрепа, щом разбрали, че не ще могат да осъществят личните си интереси. От друга — революционната емиграция започва да отправя критики към ръководителите на дружеството заради примиренческата им политика спрямо турското правителство, която политика намира най-ярък израз в изпращането на благодарствен адрес по случай издаването на фермана за учредяване на българска екзархия. От трета страна — поведението и характера на някои от действителните членове извиквали не по-малко недоволство. Дринов бил твърде много зает със своите научни занимания, малко време отделял за дружеството, В. Д. Стоянов — нетактичен и свадлив, настроил много от хората срещу себе си, а оттам и към дружеството, чийто деловодител бил до 1872 г.

Множеството писма, които непрестанно изпращат Друмев и Стоянов или пък дружественото настоятелство са изпълнени с тъжни и оплаквания от неизброимите трудности, срещани в ежедневието им работа като ръководители на дружеството, с настоявания и апели за по-голяма отзивчивост. Записаните „спомоществувания“ не били изпращани. Опасността дружеството да загине, преди още да изпълни и малка част от широко начертаната програма, ставала все по-реална с всеки изминат ден. Каква енергия и бодрост на духа, каква преданост са били необходими, та да се работи и при такива неблагоприятни условия, при толкова инертност и центробежни сили!

Когато авторът говори за първите години от живота на Книжовното дружество, той не само изнася големи подробности за биографията и дейността на Дринов, Друмев,

Стойанов, за техните интереси и склонност, но отново характеризира цялостната обществена и културна обстановка. С разрастването на освободителното движение, се изострят социалните и идейни конфликти, процеси, съпроводени с немалко противоречия относно характера и крайната цел на националната борба. И очевидно при толкова много подхванати въпроси не всички са могли да бъдат цялостно осветлени, някои от изказаните сждения се нуждаят от допълнително изясняване и конкретизация, особено при характеристика на личности и прослойки, както и при очертаване идеологията на българската революционна демокрация.

Специално внимание акад. Арнаудов отделя на органа на Книжовното дружество — „Периодическо списание“ — най-значителната му проява и с най-голямо значение за развитието на научната, литературната и общо-културната мисъл. В стремежа си да ни запознае със съдържанието на това първо сравнително научно издържано периодическо издание, авторът се спира почти на всяка статия и по такъв начин изложението взема формата на трактат по един или друг въпрос из областта на езика и правописа, историята и фолклора, литературата, образованието, възпитанието и т. н. И тъй като най-значителните статии, поместени в списанието, са били от Дринов, Друмев, Н. Бончев, то по необходимост авторът е разширил своите наблюдения и характеристики върху цялостната дейност на тези бележити възрожденци, дал всеки безспорен вклад за развитието на националната наука, литература, култура. Изследванията на Дринов върху българския език и правопис, върху някои въпроси из българската историография, статиите на Друмев и Нешо Бончев по важни въпроси на литературната история, критика и художествена практика, по проблемите на образованието и възпитанието са били най-сериозните прояви на времето в съответните области. И тяхната характеристика фактически ни дава възможност да видим как постепенно са преодолявани примитивните възрения и синкретични писания, как зрее националната творческа мисъл, за да се изяви в трайни, с непреходно значение завоевания. Благодарение именно на „Периодическо списание“ Браилското книжовно дружество намира признание и сред чужди научни среди, авторитетът на младата

българска наука бързо пораства. Много чуждестранни научни дружества и академии, особено от славянските страни не закъсняват да установят контакт с това първо национално научно средище, надминало другите начинания от подобен род. Чрез „Периодическо списание“ много от проблемите на българознанието започват да привличат вниманието на чужди слависти.

Изобщо трудът „Българското книжовно дружество в Браила“, с разнообразната проблематика, която намираме в него, с широкия обхват на епохата далеч надхвърля рамките на една обикновена история на това първо книжовно средище и придобива характер на цялостно изследване върху зараждането и развитието на научно-интелектуалната и творческо-художествена мисъл през Възраждането. Независимо от критическите бележки, които могат да бъдат отпразнени по отношение на едни или други сждения, преценки, квалификации и т. н. тоя труд представлява безспорен принос в изучаването на националното ни духовно възраждане.

Трудът на акад. М. Арнаудов е навременен и в друго отношение. След по-малко от две години ще бъде чествувана стогодишнината на Българската академия на науките. Това ще бъде празник от огромно научно и културно значение. Правейки преглед на развитието на интелектуално-творческата мисъл във всички области на знанието, очертавайки завоеванията на съвременната ни социалистическа наука и култура, днешната ни общественост ще иска да се сроди и с усилията, идеите и плановете на всички онези, които са бореели и работили за създаването на един национален научен център, да се види дългият път, изминат докато се дойде от някогашното скромно книжовно огнище от Браила до сегашната Академия на науките — най-висшето научноизследователско учреждение в страна, способна да решава сложните и многообразни проблеми на социалистическото ни строителство. Несъмнено направеното от акад. Арнаудов ще послужи за основа и изходно начало при написване на една цялостна история на Българската академия на науките, за да се види развитието на националната научна мисъл през изминалите сто години от учредяването на Книжовното дружество в Браила.

Георги Димов